

Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulamaları

Yrd.Doç.Dr. Kadir ÖZER

Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi

ÖZET

Yap-İşlet-Devret modeli, ulusal ve uluslararası konsorsiyumlar tarafından alt yapı yatırımının dizayn inşası ve finansmanın sağlanması, işletme dönemi sonunda bedelsiz olarak yatırım yapılan ülkeye devredilmesi, bununla beraber yatırımın gerçekleştirildiği ülke tarafından işletme dönemi boyunca; konsorsiyum tarafından üretilen mal ve hizmetlerin satın alınma garantisinin verilmesini içeren bir yatırım ve finansman modelidir.

Türkiye’de ilk YİD modeli 1980’li yıllarda, Mersin-Akkuyu nükleer enerji santrali ile gündeme gelmiştir. Hidroelektrik barajlar, enerji santralleri, havaalanları, ticaret merkezleri, serbest ticaret bölgeleri, metro, limanlar, demiryolları gibi kompleks projelerin gerçekleştirilmesinde uygulama alanı bulmuştur.

1. GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin de önemli sorunu sermaye birikiminin, bilgi birikiminin ve teknolojik gelişmelerin yeterli düzeyde olmamasıdır. Geçmiş yıllarda yatırımlar borçlanma yoluyla finanse edilmekteyken borç erteleme isteklerinin etkisi, finansal kredibilitenin düşmesi,

finans kurumlarının kredi vermede isteksiz davranmaları, kredi maliyetlerinin artması, kur riskinin büyüklüğü gibi faktörlerden dolayı borçlanarak yatırım yapma güçleşmiştir.

Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ve yatırımları yalnızca kamu kaynakları dışındaki kaynaklarla finanse etme fikri özellikle 1980 sonrası kabul görmüş bu dönemde dış borçlarda olduğu gibi iç borçlarda da oldukça artışlar olmuştur. Bu bağlamda yatırımların finansmanında sermaye yetersizliği ve borçlanmaya alternatif bir finansal model olarak “Yap-İşlet-Devret” ortaya atılmıştır.

2. YAP İŞLET DEVRET MODELİ

YAP İŞLET DEVRET; Türkiye’de bir yatırım modeli olarak ortaya atılması ve sıkça telaffuz edilmesi 1980’lerin ikinci yarısında başlamış olup tüm iktidarlar tarafından gündemde tutulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde döviz harcamasında bulunulmadan büyük çaplı üretim tesislerinin veya kamu altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini sağlayacak olan uygulamadır. Yap-İşlet-Devret (Build-Operate-Transfer) formülünde ortak girişim şirketi (Joint Venture Company) kendi kaynaklarıyla veya elde ettiği kredilerle anlaşma konusu tesis kurar bir süre işletir, sonunda da mülkiyeti ev sahibi ülkeye bedelsiz devreder (1).

Yap İşlet Devret modeliyle yatırım bir işletme veya ortak girişim şirketini oluşturacak konsorsiyum tarafından gerçekleştirilecektir. Model çerçevesinde projeye katılacak aynı yada değişik ülkelerden işletmeler bir araya geleceklerdir. Bu işletmelerin sorumlulukları ayrı ayrı olabilmektedir. Öyle ki, finansmanı bulan şirket ayrı, inşaatı gerçekleştiren ayrı, danışmanlık yapan şirket ayrı olabileceği gibi bunların hepsini bir şirket de üstlenebilir. Ancak burada en önemli görev yatırımın yapıldığı ülkeye düşmektedir. Çünkü beklentileri ve

sorumlulukları farklı farklı olan bu işletmeleri bir araya getirerek aralarında eşgüdüm sağlamak ve denetim işini gerçekleştirmek ev sahibi ülkeye düşmektedir. Bir başka deyişle ev sahibi ülke bir orkestra şefi gibi ortaklığın uyum içinde çalışmasını sağlayacaktır(2).

Modelle ekonomi için hayati önem taşıyan yatırımların gerçekleştirilmesinde yabancı sermaye ye karşı duyulan kuşku ortadan kaldırılan arındırılmış bir yabancı sermaye modeli geliştirildiği ileri sürülmüştür(3).

Model çerçevesinde yapılacak olan yatırım sabit fiyat anahtar teslimi gerçekleştirilecektir. Ev sahibi ülke proje ile ilgili olarak üretilen mal ve veya hizmetleri ilgili kamu kuruluşu aracılığıyla uygun fiyatla almayı devlet garantisi edecektir. Proje konusu tesisler; yatırımla ilgili tüm borçlar, yabancı ortak sermaye payı ve belirlenen kar payı ödeninceye kadar işletilecek ve belirlenen süre sonunda tesisler ev sahibi ülkeye bedelsiz olarak teslim edilecektir. Ancak taraflar tesislerin işletilmesi konusunda anlaşma sağlayabilirlerse işletmeye devam edecektir(4).

Model geliştirmekte olan ve yatırımları gerçekleştirmede finansman sıkıntısı çeken ülkelerin dış borç pozisyonlarına ve ödemeler dengesine olumlu yönde etkisi olan yararlı bir yatırım teşvik ve finansman aracı olarak sunulmaktadır. Buna paralel olarak yatırımın yapılacağı ülkeye modern teknoloji geleceği, yeni döviz kaynakları yaratılacağı, yeni istihdam alanları açılacağı, üretilen mal ve hizmetin kalitesinin yükselmesiyle ihracat ve dış pazar imkanlarının artacağı da ileri sürülmektedir.

Yeterli sermaye birikimini ve teknolojik atılımı sağlayamamış kaynakları sınırlı olan geliştirmekte olan ülkelerin özellikle altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek üzere bu model çerçevesinde yerli ve yabancı yatırımcılarla sorunu çözebilecekleri ileri sürülmektedir.

Model çerçevesinde bir yatırımı gerçekleştirmek üzere; yerli ve yabancı yatırımcılar, finans kurumları, inşaatçılar, işleticiler ve yatırımı yaptıracak ülke adına devleti adına bir kamu kuruluşu yer alacaktır. Bir başka ifadeyle yap işlet devret; yukarıdaki tarafların bir araya geldiği konsorsiyum tarafından gerçekleştirilecektir. Konsorsiyum içindeki taraflar konuyu kendi aralarında tartışarak katkı paylarını, görevlerini, sorumluluklarını ve yetkilerini belirleyerek aralarında optimal bir işbölümü yapacaklardır⁽⁵⁾.

3. DÜNYADA YAP-İŞLET-DEVRET UYGULAMALARI

Model değişik ülkelerde, değişik adlar altında ve değişik şekillerde uygulanmaktadır. Filipinler, Malezya, Pakistan, Tayland gibi ülkelerde altyapı yatırımlarında kıta Avrupa'sında, İngiltere, ve Avustralya' da kamu imtiyazı adı altında uygulanmaktadır⁽⁶⁾. Uluslararası yatırımlarda "Build-Operate-Transfer" , "Build-Own-Operate-Transfer", adları altında uygulandığı görülmektedir. Libya'da (7), Malezya'da (8), Filipinlerde (9) yatırımların yap işlet devret modeliyle finanse edildiği görülmektedir.

4. MODELİN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

4.1. MODELİN AVANTAJLARI

Yap-İşlet-Devret modeliyle yatırımları gerçekleştirmenin ilgili ülkelerde altyapının gelişmesinde ve desteklenmesinde doğrudan veya dolaylı yararları olacağı gibi ekonominin geneline de olumlu katkı yapacağı söz konusudur.

Gelişmekte olan tüm ülkelerde olduğu gibi Türk işletmelerinin de yatırım malları sanayinde gelenekselleşmiş teknolojilere sahip yabancı şirketlerle ortaklık yapmalarında yarar vardır. Teknoloji transferi, pazarlama ve ihracat stratejilerinin öğrenilmesi, sermaye birikimi, yönetim ve organizasyon becerisi gibi nedenler yerli işletmeleri yabancılarla ortaklığa itmektir. Yani

yerli işletmeler bu bilgileri ve deneyimleri yabancı ortakla birlikte çalışma süreci içinde kazanabilir. Ancak yabancı şirketin bir ülkeye gelerek yatırım yapıp belirli bir dönem işlettikten sonra devlete devretmesinin istenilen ölçüde yararlı olacağı konusunda kuşku vardır⁽¹⁰⁾.

Model, Dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı isimler altında uygulandığından ve yaygın olarak rastlanmadığından ayrıntılarıyla bilinmemektedir. Türkiye'de gündeme gelmesi 1980'lerin ikinci yarısında yabancı sermayeyi ülkeye çekmek ve teşvik içindir. Bu bağlamda doğrudan yararlıdır yada sakıncalıdır demek önyargılı bir yaklaşım olacağından muhtemel yarar ve sakıncalarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür⁽¹¹⁾.

- Projenin zamanında veya daha önce tamamlanması.
- İyi yönetim ve etkin işletmecilik anlayışı
- Yabancı şirketlerin araştırma-geliştirme, deneyim teknoloji ve bilgi birikimlerinden yararlanma
- Yabancı sermayeyi ülkeye çekerek ekonomideki mevcut kaynaklara ekleme
- Yatırımları yabancı kaynakla gerçekleştirerek, ülke içinde toplam tasarrufları artırma imkanı sağlama.

4.2. MODELİN DEZAVANTAJLARI

Modele göre; yatırımcı açısından karlılık ön plana çıkacağından hangi yatırımların yapılacağı yatırımcıların tercihinin bırakılmaktadır. Bu durum da ise vazgeçilen yatırım ilerde ülkeye daha gerekli olabilir

-Başlangıçta yatırımın yükü hafif olacağından, gelecek yıllarda bu durum tersine dönebilir. Yatırımın maliyeti normal yollarla gerçekleştirilen fiyatın üzerine çıkabilir.

Gerçekleştirilecek yatırımın sonucunda tesislerin işletilme süresi maliyet ve karlılığına göre uzun yılları gerektirebilir. Bu durum ise bu zaman diliminde ekonomik

ve sosyal sorunlarla karşılaşma ihtimalini artırmaktadır. Sürenin uzun olması iktidara gelen kadroların ekonomik ve sosyal politikalarıyla çelişerek ülkeler arası sorunlar bile ortaya çıkabilir.

4.3. MODELİN UYGULANMASINDA BAŞARI ŞANSI

Yap-İşlet-Devret modeli; projelerin uygun tasarlanması, ilgili anlaşmaların isabetli oluşu, yasal ortamın bu tip projeleri desteklemesi şartıyla başarılı olabilir. Ayrıca tarafların sorumluluklarını yerine getirmeleri de önemli bir etkidir. Başarıyı etkileyen faktörleri aşağıdaki gibi de sıralayabiliriz;

-İşletme döneminin uzun yıllar gerektirdiği için politik sorunlarla karşılanabilir.

- Yatırım yapılacak ülkenin projeye olan ihtiyacı
- Yabancı sermaye ve yatırımcı için güvenli ortam
- Yatırım yapılacak ülkenin ekonomik verimliliği
- Projeye kredi verenlerin (finansörlerin) taahhütlerini yerine getirmeleri
- Projedeki tarafların yükümlülüklerini yerine getirmeleri,

- Gerçekleşecek projede taraf olanlar ise,
 - Yatırım yapılan ülke adına devlet
 - Tesisini gerçekleştirecek; Ortak Girişim Şirketi
 - Hissedarlar
 - Finansörler (kredi verenler)
 - İnşa edenler (inşaatçılar)
 - İşleticiler
 - Satın alıcılar, olarak sıralanabilir.

5. TÜRKİYE'DE YAP-İŞLET -DEVRET MODELİ UYGULAMASI

Gelişmekte olan diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de önemli sorunlarından biri altyapı tesislerinin

ve ekonomide stratejik önem taşıyan yatırımların gerçekleştirilmesidir. Ancak yatırımı zamanında gerçekleştirmede en önemli engel kaynakların yetersizliğidir. Küçük ve orta ölçekli yatırımlar genellikle iç finansman kaynaklarından karşılanabilmektedir, büyük ölçekli yatırımlarda ise iç kaynaklar yetersiz kaldığından dış kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Dış kaynak talep edildiğinde de ülkenin gelişmişlik düzeyi, ödemeler dengesi, döviz kaynakları, ekonomik ve siyasal ortamın yabancı yatırımcılar açısından çekiciliği ve güvenirliliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de 1970'li yıllarda başlayan ve 1980'li yıllarda da artarak devam eden kaynak kıtlığının çözümü, yatırımların finansmanı ve yönetimine ilişkin yol ve araç arayışına girmiştir. Bu çerçevede "Yap-İşlet-Devret", "Tamamla-İşlet-Devret", "Yap-Kirala-Devret" gibi finansman modelleri ortaya atılmıştır⁽¹²⁾.

Yap-İşlet-Devret ortaya atıldıktan sonra hemen hemen tüm iktidarlar tarafından sıkça telaffuz edilmektedir. Bu yolla yatırımların gerçekleşmesinde ilk yıllarda Türkiye'nin görüşü; yabancı yatırımcı gelsin ilgili hazırlıkları yapsın gerekli finansal kaynakları bulsun inşaatı normal süresi içinde tamamlasın yatırımın maliyetini çıkardıktan sonra kar amacıyla bir süre daha işletsin sonunda da tesisleri Türkiye'ye devretsın biz hiç karışmayalım biçiminde özetlenebilir

Ancak yukarıda özetlenen çerçevede projelere talep olan yabancı şirketlerin yatırım yapmaya pek istekli olmadıkları anlaşılmıştır. Türk tarafında en az yüke sahip proje teklifleri kabul görmesine rağmen yatırımları yapacak şirketler, Türkiye'den devletten devlete kredi işlemlerinde kullanılan finansal garantiden başka özel finans kurumlarından sağlanacak krediler için de devlet garantisi istemeleri Türkiye tarafından olumsuz karşılanmış ve başlangıçta devletten devlete garanti dışında hiçbir garantiye yanaşmamıştır.

Yap-İşlet -devret alternatif bir model olarak Türkiye de ilk kez 1983 sonlarında Akkuyu Nükleer enerji santrali ile gündeme gelmiş ve Batı Alman Kifwerk Union la görüşmeler başlatılmış yukarıda da bahsedilen sorunlarla birlikte proje tasarısı ve finansmanından kaynaklanan sorunlardan dolayı Türkiye'nin devlet garantisi vermemesi üzerine sonuç alınamamıştır. Bir başka girişim Kanada atom enerjisi kurumu AECL ile 1985 yılında görüşmeler sonucu yine Türkiye'nin devletten devlete dışında garanti vermemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁽¹³⁾.

Türkiye ortaya çıkan bu sorunlara rağmen yap-İşlet -devret modeli üzerindeki çalışmalarını sürdürerek yabancı sermayeye büyük teşvikler getiren toplan 6 milyar 150 milyon dolar tutarında bir proje demetini uluslararası finans kuruluşlarına sunarak destek aramıştır. Sözü edilen proje demeti aşağıdadır⁽¹⁴⁾.

6. ENERJİ SEKTÖRÜ UYGULAMALARI

Türkiye’de yap işlet devret modeliyle ilgili önemli gelişmeler kaydedilen diğer bir alan da enerji sektörüdür. Enerji Bakanlığında yap işlet devret kapsamında büyük proje stoğu bulunmaktadır. Türkiye’nin hali hazırda elektrik enerjisi kurulu gücü ; 22000 MW, üretim kapasitesi ise 105 milyar kwh düzeyindedir. Ancak alternatif büyüme senaryolarına dayalı uzun vadeli elektrik talebi ise:

2000 yılında 130 milyar kwh

2005 yılında 190 milyar kwh

2010 yılında 270 milyar kwh

dolayısıyla kurulu gücün 2010 yılında 60.000 MW çıkarılması, bunun gerçekleştirilebilmesi içinde 60 milyar \$ yatırım gerekmektedir⁽¹⁵⁾.

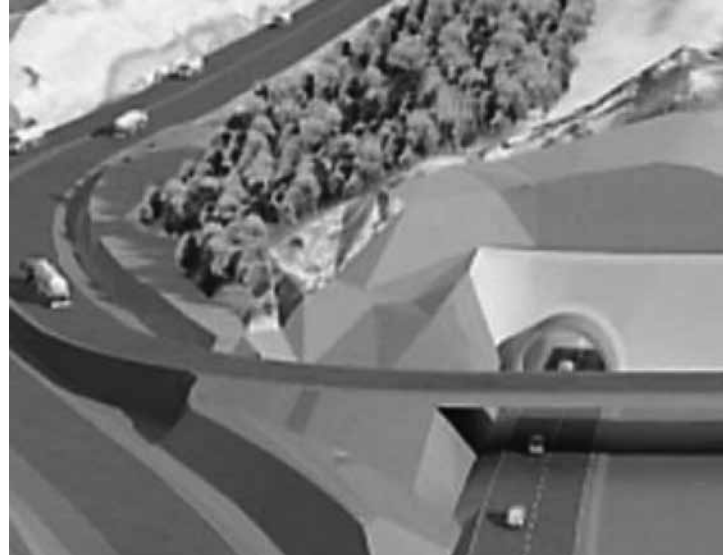
2000 yılında; Türkiye’nin 47 milyar \$’lık ihracatı gerçekleştirilebilmesi için üretmesi gereken enerji 154 milyar kwh, enerji talebi ise 130 milyar kwh olması gerekmektedir⁽¹⁶⁾.

Türkiye enerji krizine doğru gitmektedir, bu nedenle birçok holding ve sanayi merkezi kendi enerjilerini üreten oto üreticileri yaratma çabası içine girmişlerdir. Dolayısıyla enerji alanında dev yatırımlara imza atma aşamasına gelinmiştir. Bunun için yerli ve yabancı girişimciler davet edilmelidir⁽¹⁷⁾.

Kamu finansman imkanları dikkate alındığında bu tutarın yalnızca kamu kaynaklarıyla karşılanması oldukça güçtür, bu bağlamda yerli ve yabancı özel yatırımcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer yandan dünyadaki gelişmeler enerji sektörünün tekeli eğilimleri değiştiren yönde olmaktadır ve yap işlet devret formülünü gündeme getirmektedir. Türkiye Elektrik Kurumu dışındaki kuruluşlar ve özel sektörün elektrik enerjisi üretim iletim dağıtım ve ticareti ile görevlendirilmesi hakkındaki 3096 sayılı kanunun 4. maddesine göre yabancı ve özel sermayeye elektrik enerjisi üretme tesis kurma ve işletme izni verilmesi esaslarını belirleyen yönetmelik 4 Eylül 1985 tarih ve 18858 sayılı resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

6.6.1985 tarihinde yürürlüğe giren 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu; serbest bölgelerdeki altyapı tesisleri (yol, su, kanalizasyon, elektrik, haberleşme vb) ilgili bakanlıkça inşa ettirebileceği gibi işletici veya ilgili bölge kurucu işleticiye de yaptırabilmektedir.

Serbest bölgeler için tahsis edilen hazine veya kamu mülkü arazisi, HDT müsteşarlığı tarafından işletici veya Bölge Kurucu işleticiye bir sözleşme ile tamamen veya kısmen kiralanabilir. Arazi üzerine yapılan binalar, hangarlar, depolar, fabrikalar vb gayrimenkullar faaliyet süresi sonunda hazineye devredilecektir. Faaliyet süresi en çok 99 yıl olabilir.

Yap İşlet Devret modeli uygulanan bir diğer alan da otoyollardır. Karayolları Genel Müdürlüğü dışındaki kurum ve kuruluşların Erişme Kontrollü (otoyol) yapımı, bakımı ve işletilmesi ile görevlendirilmesi hakkındaki 3465 sayılı kanun 28 Mayıs 1988 de, Uygulama usul ve esaslarına ilişkin yönetmelik 14 Nisan 1993 tarih 21552 sayılı resmi gazetede yayınlanan bakanlar kurulu kararıyla yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğe göre; tesisin yapım aşamasını da kapsayan otoyol sözleşmesi 49 yıl ile sınırlandırılmıştır. Görev süresi sonunda otoyol ve ilgili tesisler borçsuz ve kullanılabilir durumda devlete teslim edilecektir.

Halen otoyol ve köprü yapımında yap işlet devret modeli 13.6.1994 tarihli 3996 sayılı kanunla uygulanmaktadır.

Kamu finansman açıkları nedeniyle devletin mahalli idarelere sağladığı imkanlar yetersiz kalmakta dolayısıyla altyapı projelerini karşılayacak finansal kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla günlük hayat için gerekli olan; metro, hafif raylı sistem, ticaret merkezi, otogar, konut, eğlence merkezleri vb. yatırımları gerçekleştirme ve işletilmesinde de yap işlet devret fikri belediyelerce benimsenmiştir.

Bu projelerden en önemlisi Ankara Büyük Şehir Belediyesi; Batıkent-Kızılay arasında Ankara metrosu inşaatı idi . Projeyi Kanada UTDC şirketi liderliğinde, Lavadin international, Ankara Büyük Şehir Belediyesi EGO Genel Müdürlüğü, Türk özel sektöründen GAMA Endüstri Tesisleri İmalat ve Montaj A.Ş., ve GURİŞ İnşaat ve Mühendislik A.Ş, den oluşan konsorsiyum tarafından gerçekleştirilecekti. Tesisin inşaat süresi 4 yıl olup işletme dönemi 15 yıl süreyi kapsamaktaydı. Konsorsiyuma katılan kuruluşlar ARTAŞ (Ankara Toplu Taşıma AŞ) kurmuşlardır⁽¹⁸⁾. Ancak 1991 yılında EGO, konsorsiyum ve Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığının katılımı ile imzalanan bir sözleşme ile yap işlet devret modelinden vazgeçilerek

anahtar teslimi şeklinde yapılmasına karar verilmiştir.

Atakule: Ankara Büyük Şehir Belediyesi, bir döner kule ve yan tesislerin inşaatını gerçekleştirmek için ihale açmış ve inşaatı Antsal Yapılar Ticaret ve Turizm A.Ş. kısa sürede sonuçlandırmıştır. Yan tesislerle birlikte 17 milyon \$ mal olan kule 127 metre yüksekliğindedir. Tesisleri ilgili şirketçe 49 yıl işlettikten sonra belediyeye bedelsiz olarak devredilecektir.

7.SONUÇ

Yap-İşlet-Devret modeli; Globalleşme, Liberalleşme ve Özelleştirme rüzgarlarının arttığı bir dönemde ortaya atılmıştır. Buna paralel olarak Türkiye’de de döviz harcamasında bulunmaksızın ekonomi genelinde stratejik öneme sahip yatırımların ve kamu altyapı yatırımlarının yabancı ve/veya yerli özel sermaye aracılığıyla finansman sıkıntısı çekilmeden gerçekleştirileceği gibi iddialarla gündeme getirilmiştir.

Modelle birlikte sunulan cazip teklifler sayesinde yabancı sermaye ülkeye gelerek yatırımları gerçekleştirerek böylece döviz tasarrufu ve yeni teknoloji transferi sağlanacak, yerli ve yabancı ortaklıkların kurulmasıyla yeni yönetim ve yeni pazarlama anlayışıyla uluslararası pazarlara açılarak ihracatta yeni hamleler yapılabilecektir.

Ancak uygulamalar göstermiştir ki; Türkiye’de yasal alt yapının olmaması, mevzuat açısından tam bir yetki karmaşasının olması konuyla ilgili kurumların (Maliye Bakanlığı, Hazine ve Dış ticaret Müsteşarlığı, D.P.T., Özelleştirme idaresi ve yapılacak yatırımla ilgili bütün kurumlar olaya yalnızca kendi açılarından yaklaşmaları, Anayasa Mahkemesi ve Danıştay kararları model açısından açmazlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modelde yatırım ve işletilme döneminin uzun vadeyi kapsamaması (49 yıl, 99 yıl) bu dönemde ülkenin sosyo-ekonomik hayatında meydana gelen değişimler, siyasal

ve ekonomik alanda yeni yapılanmalar ve yeni oluşumların ekonomik ve siyasal politikalarıyla model arasında çelişkiler ortaya çıkabilir. Bu durumda ülkenin uzun vadeli çıkarlarıyla çatışabilir.

İmtiyazlara yer vermeden altyapı yatırımları ve stratejik yatırımlar kamu kaynakları zorlanmadan yerli ve/veya yabancı özel sermaye tarafından gerçekleştirilebilir. Öyle ki önümüzdeki on yıl içerisinde yapılması zorunlu olduğu belirtilen enerji sektörü alanındaki yatırımları yapmış, nükleer enerjisini kurulabilen bir Türkiye kendi ihtiyacını karşıladığı gibi bölgesindeki ülkelerin enerji ihtiyaçlarını da karşılayarak döviz girdisi bile sağlayabilir.

Konuyla ilgili yasal altyapı ihtiyaca cevap verebilecek şekilde düzenlenmeli ve mevzuatla ilgili yetki karmaşası önlenmelidir. Yap-İşlet -Devret modeli yatırımların gerçekleştirilmesinde tek veya en ideal yol olmadığı gibi tümüyle de reddedilmemelidir.

KAYNAKLAR

- SEYİDOĞLU, H. “Uluslararası İktisat”, İstanbul, Güzem Yayınları, 1990
- ÇAKIR, İ, “The Quest For Foreign Financing”, ANKA Reviev, January 24 1989
- TEKELİ, M. “Yap-İşlet-Devret Modelinin Ekonomik Yararlılığı”, İşletme ve Finans, Ekim 1988
- DPT Yabancı Sermaye Raporu . Ankara; 1987
- BAŞLI, C.G, “Yap-İşlet-Devret Modeli ve Türkiye Uygulaması”, İSO Dergisi, 15.6.1988
- ULUATAM, Ö. “Yap-İşlet-Devret Modeli Üzerine Düşünceler”, İşveren(TİSK), cilt 27, sayı 5, Şubat 1989
- BROWN BOVERI REVIEV, 3 March 1987. v.74
- SİNOTON, P. “Limited-Resorce Shift The Risk”, Euromoney, April 1989
- <http://www.edv.ph/ccpad>
- KAZGAN G. “Ekonomide Dış Açık Büyüme”. İstanbul ;Altın Kitaplar Yayınevi, 1988
- ULUATAM, Ö. “Yap-İşlet-Devret Modeli Üzerine Düşünceler”, İşveren(TİSK), cilt 27, sayı 5, Şubat 1989
- ÇAKIR, İ. “Yabancı Sermayede İlk Şart İstikrar”, Türk Henkel, Mayıs 1989
- DEMİRKIRAN, A. “An Aproach to Project Financing, Build-Operate-Transfer Model (B.O.T.), Buyer’s Highlights From Turkey, Autumn 88
- ALPDAÖ, Ö. “Yabancı Sermayede Tehlike Çanları”, İzmir Ticaret Gazetesi, 14.5. 1988.
- ÖZFİRAT,N. “Enerji Sektöründe Mevcut Durum ve Hedefler”, İşveren, cilt xxxv, sayı 7, nisan 1997
- KÖSETORUNU,A “Türkiye’de Enerji Sektörünün Geleceği”, D.T.M. Dış Ticaret Dergisi, yıl 6, sayı 2.7.1997
- ALKİN,K. “İhaleler Göz Kamaştırıyor”, Finans Dünyası, Ocak 1998, sayı 97, s 48
- ÖZER,K. “Türkiye İçin Önerilen Bir Yabancı Sermaye Modeli Denemesi Yap -İşlet Devret”, G.Ü. S:B.E. Yayınlanmamış (Master) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1989